

CORELAȚIA NORMELOR JURIDICE CU NORMELE MORALE ȘI NORMELE OBIȘNUIELNICE (ALE OBICEIULUI)

CORINA BUZDUGAN*

Abstract. The morals represent a set of ideas, rules and principles of right and wrong, good and bad, fair and unfair. The morals are sentences or prescriptive statements concerning the way people should or should not behave, what people should or should not do in certain situations, so as their behavior to be positively appreciated. The rules of practice represent a set of modus operandi in daily life situations according to a certain set of values shared by a social group.

Keywords: morals norms, legal norms, customs, values

Morala reprezintă un ansamblu de idei precepte, reguli privitoare la bine și la rău, la corect incorect, just injust.

Preceptele morale au călăuzit întotdeauna conduita oamenilor care își raportează astfel comportarea la valorile morale de bine au rău, din care decurge și definirea acestui comportament ca moral sau imoral. Astfel evoluția dreptului a fost influențată dealungul timpului, în mare măsură, de morală. De altfel, în literatura de specialitate se apreciază că *“morală a servit întotdeauna că o protolegislație socială”*¹.

Moralitatea poate fi considerată ca o însumare de virtuți sociale: justiție, altruism, milă, iubire, calitate generozitate, sinceritate, devotament, respectul față de ceilalți.

Opusul moralității este imoralitatea privită ca sumă a viciilor sociale: ura, egoism, minciuna, orgoliu, dispreț, răutate, perfidie, ipocrizie etc. Amoralitatea este o stare neutrală și intermediară, care există, la granițe dintre moralitate și imoralitate. Ea reprezintă treapta de jos a

* Lector universitar, Universitatea Creștină Dimitrie Cantemir, Facultatea de Drept Cluj-Napoca.

¹ Guy Durand, Du rapport entre le droit et l'éthique, Themis, vol. 20, nr. 2, 1986, p. 285.

moralității șic ea de sus a realității, însemnând individualism, indiferență, izolare socială.

Normele morale sunt propoziții sau enunțuri prescriptive, prin care se indică ce trebuie să facă sau să nu facă, respectiv cum trebuie să fie sau să nu fie subiectul conștient în situații repetabile, pentru că manifestarea sau felul lui de a fi să fie apreciate ca bune și nu ca rele².

Ca ansamblu de norme generale ale conduitei practice personale „normele morale, se impun conștiinței ca absolut valabile și implică excluderea oricărei contraziceri”³. Morala se bazează pe convingerea intimă și conștiința personală a necesității respectării preceptelor ei, mobilul normei morale fiind în primul rând datoria față de sine și apoi față de ceilalți membri ai colectivității umane.

Curentul utilitarist consideră că binele sporește fericirea și micșorează suferința.

Bentham⁴ spune – “utilitatea este un termen abstract, el exprimă proprietatea sau tendința unui lucru de a ne feri de ceva rău și de a ne procura un bine; binele înseamnă plăcere sau cauză de plăcere... Durerea și plăcerea constau în ceea ce fiecare simte ca atare, țăranul ca și prințul, ignorantul ca și filosoful”. Bentham nu ignoră ceea ce istoria eticii a consacrat ca ferment al însăși supraviețuirii comunității umane: binele colectiv. El are în vedere un acord între interesele individului și cele ale societății, postulând „bunăvoința” ca „mobil capabil să conducă în modul cel mai sigur” la realizarea acestui acord⁵.

Kant critică acest punct de vedere, în „Critica rațiunii practice”, el combate, înainte de toate, sistemele de morală bazate pe utilitate⁶. El neagă că norma supremă de conduită este tendința de fericire, acesta fiind un element variabil. Morala se distinge, în schimb, în mod radical de util și de plăcut. Dacă se lucrează pentru util, acțiunea pierde caracterul său moral. Morala este independentă, este superioară utilității. Ea poruncește în mod absolut; ea este ca o voce sublimă care impune respect, care ne

² A se vedea pe larg E. M. Fodor, “Norma juridică”, partea integrantă a normelor sociale, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2003, p. 20 și urm.

³E. Speranția, *Introducere în filosofia dreptului*, Editura Cartea Românească, Cluj, 1964, p. 254.

⁴ J. Bentham, *Deontologie ou Science Morale*, trad. B. Laroche, 1834, citat de E. Stere în *Din istoria doctrinelor morale*, Vol. 3, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 159.

⁵ Ibidem, p. 161.

⁶ I. Kant, *Critica rațiunii practice*, Editura IRI, București, 1997, p. 47 și urm.

dojenește în mod inexorabil, chiar dacă voim a o face să tacă și încercăm să nu o ascultăm. Ea vrea ca acțiunile noastre să aibă un caracter universal. Kant, privește norma morală ca un „imperativ categoric” și anume: „Lucrează în așa fel ca maxima acțiunii tale să poată servi drept principiu al unei legislații universale”. Același filosof consideră că „legea morală nu poate influența activitatea noastră decât cu ajutorul virtuții”, care în opinia sa este puterea de a rezista la orice tentații care ne-ar împiedica să respectăm această lege. Cel care duce lupta împotriva a tot ce-i poate abate voința de la legea morală, e un om virtuos. G.G. Antonescu spune că această noțiune, pe care și-o formează Kant despre virtute, îl duce la un purism moral excesiv⁷. Aceeași concepție despre morală o întâlnim și la John Rawls⁸: „a fi moral e analog cu a-ți lua un angajament ferm dinainte, deoarece principiile moralității trebuie recunoscute chiar atunci când sunt în dezavantajul tău”.

Literatura filosofică contemporană este preocupată de așezarea normelor morale pe un fundament explicativ, din care să rezulte nevoia de afirmare a personalității autentice a indivizilor. Astăzi este de neconceput fondarea unui sistem de norme morale care să anuleze libertatea de manifestare a omului. Punând în centrul preocupărilor ființa umană, noile cercetări etice caută să stabilească cu cât mai mare acuratețe științifică granițele dintre necesitatea cristalizată în norme și libertatea reclamată de o nouă viziune asupra omului. În planul cercetării sociale această viziune a fost deschisă de J.J. Rousseau și Montesquieu. Ea reface echilibrul dintre momentele descriptiv, explicativ și normativ ale eticii, producând și necesară răsturnare: norme derivate din realitatea morală și nu o realitate morală impusă prin norme.

O problemă la care mulți filosofi au încercat să dea un răspuns este în ce măsură se poate vorbi despre o știință a normelor în legătură cu morală. În fiecare sistem moral, unei noi ordini juridice îi corespunde o anumită ordine morală, între ele existând o coerență necesară. Se poate susține că un act social este obligatoriu numai dacă este conform dreptului.

Determinarea legalului nu coincide însă totdeauna cu determinarea caracterului de datorie: “ceea ce e drept nu este întotdeauna sigur drept

⁷ G.G. Antonescu, *Din problemele pedagogiei moderne*, Editura Cartea Românească, București, 1924, p. 58.

⁸ J.Rawls, *Dreptatea ca echitate*, în *Teorii ale dreptății*, editor A. Miroiu, Editura Alternative, București, 1996, p. 69-84.

sau datorie”. Dreptul delimitează o sferă în interiorul căreia vă fi cuprinsă necesitatea etică, dar el nu precizează care dintre acțiunile juridice sunt moral necesare. Datoria în sensul juridic arată doar limita posibilităților fiecăruia, care dacă este trecută atrage împotrivirea legitimă a altora.

Relațiile dintre morală și drept sunt așa de strânse și necesare, încât ambele au esențial același grad de adevăr și aceeași valoare. În mod logic, atât moralei, cât și dreptului, trebuie să li se atribuie același caracter de naturalitate și relații vitale.

Dacă morala este relativă, variabilă și condiționată istoric, deopotrivă cu dreptul, nu putem să nu admitem că atât ea cât și dreptul au o coeziune inseparabilă, reprezentând două valori paralele ale aceleași acțiuni.

Sistemele arhaice de drept ne arată că noțiunea de dreptate a fost prezentă în conștiința oamenilor încă în urmă cu 5.000 de ani și ea a marcat procesul de trecere de la arhaism la cultură. Toate comunitățile vechi au fost dominate de dorința de ordine și securitate construite în baza dreptății. Se poate trage concluzia că a existat un proces în care tendințele de grup și individuale au permis trecerea conștiinței la forme din ce în ce mai evoluat, până la conștiința de obligație, vinovăție și răspundere, care sunt esențiale judecății juridice.

Atât normele juridice cât cele morale au în vedere relațiile dintre individ și ceilalți membri ai societății și ambele categorii de norme se deosebesc de legile naturii, prin ceea ce pot fii inculcate.

Legătura dreptului cu morala, apare, mai pregnant, prin prisma legăturii dintre conștiința juridică și conștiința morală.

După cum se știe, conștiința socială, în general, are o structură tripartită formată din elemente de natură rațională, afectivă și volitivă. În raport de această structură au fost formulate și funcțiile conștiinței sociale: o funcție de cunoaștere, în cadrul căreia elementul rațional are rolul preponderent, o funcție de apreciere, de valorizare a unor fapte umane, în cadrul căreia predominant este elementul afectiv, și o funcție normativă în cadrul căreia elementul volitiv are rolul cel mai important. Aceste trei elemente se regăsesc și în formele particulare ale conștiinței sociale: conștiința morală, conștiința juridică, conștiința politică, conștiința religioasă.

Legătura cea mai strânsă dintre drept și morală apare în sfera elementului afectiv, în cadrul funcției de apreciere, de valorizare a comportamentului uman. Comună dreptului și moralei, în activitatea practică, latura axiologică a moralei, o precede, totuși, pe cea a dreptului. Oamenii, în societate, se conduc în activitatea lor, în marea majoritate a

cazurilor, după regulile moralei încetățenite, prin aplicarea lor practică timp de secole sau de milenii. Ei simt, sau apreciază justetea sau injustetea unor fapte, în comportamentul lor zilnic, cu ajutorul simțului moral comun, chiar dacă faptele respective sunt prevăzute și sancționate și de către normele juridice. Furtul, tâlhăria, violul, înșelăciunea, vătămarea integrității corporale, omorul, ș.a. ne apar ca fapte reprobabile și simțim injustetea lor mai întâi în sfera moralei, potrivit regulilor morale și numai apoi ne întrebăm cum anume sunt ele prevăzute și pedesite de normele de drept.

Între normele morale și juridice, pe lângă asemănările arătate, pot fi sesizate și unele deosebiri. Astfel ele se deosebesc prin aceea că, în timp ce morală provine din comandamente religioase sau impuse de comunitate (autoimpuse), dreptul își are originea în prescripțiile dictate de autoritățile publice cu atribuții legislative. Aceste norme se mai deosebesc și prin sancțiunile pe care le prevadă (sancțiuni situate la nivelul conștiinței individuale în cazul celor morale și prin sancțiuni garantate etatic, în celălalt caz).

În timp ce normele de drept pot fi asigurate prin forța coercitivă a statului, normele morale au o sancțiune specifică⁹.

Sancțiunile morale pot fi interioare sau exterioare celui care a încălcat o regulă morală. **Sancțiunile morale interioare** (din sfera conștiinței subiectului) sunt cele mai puternice și eficiente. Ele pot îmbrăca forma *regretelor, părerilor de rău, a mustrărilor de cuget ori a scrupulelor de conștiință*. **Sancțiunile morale exterioare** sunt manifestări, reacții ale mediului social față de fapta imorală a individului. Ele pot lua forma *oprobiumului sau blamului public, a marginalizării, a desconsiderării, mergând până la excluderea din colectivitate*.

În orice formă, eficiența sancțiunilor morale depinde de profilul moral al persoanei respective care resimte mai profund sau mai puțin profund aceste sancțiuni. Legătura strânsă între cele două fenomene analizate decurge și din împrejurarea că numeroase norme cu un conținut identic au atât o natură morală cât și juridică. Forța dreptului se găsește atât în justificarea sa rațională și logică cât și în aprobarea și susținerea sa morală.

Dealtfel o unealtă moralitate în societate contribuie la o ordine de drept sănătoasă, la statornicia legalității în societate. Orice injustiție este implicat imorală într-un stat de drept.

⁹ I. Ceterchi, I. Craiovan, *Introducere în teoria generală a dreptului*, Editura All, București, 1993, p. 32 și urm.

Corelația normelor juridice cu normele obisnuelnice (ale obiceiului)

Obiceiurile (moravuri, datorii) reprezintă o categorie importantă de norme sociale care au apărut încă din formele primare de organizare socială. Astfel putem defini obiceiul ca o regulă de conduită statornică printr-un uz îndelungat. El apare în mod spontan ca urmare a repetării unei conduite care la un moment dat devine obligatorie, oamenii respectând obiceiul ca pe o deprindere din obișnuință. Obiceiul a luat naștere ca urmare a unei repetabilități și stabilități sociale, a unor situații de durată, care i-au conferit posibilitatea perpetuării relațiilor create. Legătura dintre drept și obiceiul ne juridic provine din faptul că membrii colectivităților s-au obișnuit să se supună aceleași reguli, ori de câte ori, se aflau într-o situație dată. Astfel sursa obiceiurilor pare să fie imitația, instrumentul cristalizării lor - memoria comunitară, fundamental autorității lor - tradiția care a ales și a impus respectarea precedentului bun și util¹⁰.

Normele obisnuelnice reprezintă un ansamblu de moduri de a acționa în situații cotidiene conform cu sistemul de valori împărtășit de grupul social (familii, regimuri antice, asociații profesionale etc.). Astfel obiceiul furnizează un ghid pentru orientarea comportamentelor fiecărui membru respectat de acesta în virtutea faptului că a înțeles valorile.

Regula obisnuelnica se învață și individual ascultă de ea sub presiunea comunității. Făcând parte din regulile sociale, obiceiurile sunt standarde de tehnică și modalități de acțiune și comportament social, sedimentate prin experiența de viața comunitară și utilă armoniei comunității¹¹.

Obiceiul devine norma juridică sau cutuma în momentul în care a fost recunoscut de stat, de puterea publică. Profesorul E.Speranția spunea – în acel moment el devine alături de celelalte norme juridice obligatoriu, iar încălcarea să vă atrage după sine aplicarea de sancțiuni organizate de stat. Obiceiul recunoscut ca normă juridical devine izvor de drept¹².

Prima apariție a dreptului a fost cea a dreptului obisnuelnic sau cutumiar, însă nu orice obicei a devenit normă de drept cutumiar, decât

¹⁰ Gh. Mihai, R. I. Motica, *Fundamentele dreptului - Teoria si filozofia dreptului*, Editura ALL, 1994, p. 89.

¹¹ Ibidem

¹² E. Speranția, *op. cit*, p. 396.

dacă era practicat regulat constant ca și o obișnuință și dacă era considerată obligatorie.

În analiza pe care o facem trebuie să facem o distincție între obicei, obișnuință și uz.

Spre deosebire de obiceiuri “obișnuințele” apar ca deprinderi individuale (obișnuința de a face sport, de a merge la spectacole) sau de “uzuri” care au caracter convențional, de datini ori de “mode”.

Din punct de vedere juridic, uzurile trebuie dovedite în fața instanțelor de judecată pentru că au un caracter convențional, pe când obiceiurile pot fi invocate direct în instanță, ca un drept pozitiv.

Aceste idei au fost foarte bine formulate de profesorul Dimitrie Gusti:” în mod general trei subiecte sunt producătoare de legislații: individual, statul și societatea. Individul își creează o legislație a lui proprie, de conducere prin așa-zisa obișnuință; statul prin sistemul cunoscut, iar societatea prin obiceiuri. Obiceiul e legislația proprie pe care societatea și-o dă ei însăși pentru ca să trăiască șiș a se dezvolte... Obișnuința este întotdeauna repetarea unei voințe individuale; metodă este o repetare a unei voințe sociale însă de origine individuală; datina e repetarea regulate a unei voințe sociale particulare; obiceiul e repetarea unei voințe sociale generale”¹³.

¹³ A se vedea N.Popa, *Teoria generala a dreptului*, Editura Actami, 1998 p.148, în care îl citează pe D.Gusti și lucrearea acestuia, *Curs de etică*, Universitatea București, 1931-1932, p.189.